

Társadalom, kultúra, ökológiai válság

Előszó

Vécsey Virág ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, egyetemi tanársegéd

A kritikai kultúrakutatás csak a '80-as–90-es években kezdett a természetre fókuszálni, ekkorra született meg a *green cultural studies*, a környezeti kommunikáció, és nyitott az addig csak szépirodalomra koncentráló ökokritika is a popkultúra különböző területei felé (Bergthaller 2013; Buell 2005: 5–7; Heise 2006: 505–506). A polgárgozi mozgalmakkal nagyjából egy időben létrejövő modern környezetvédelmi mozgalmak üzeneteitől a humán tudomány eleinte távolságot tartott, mert azokat a természettudomány hatáskörébe tartozónak tekintette (Soper 1995: 38). Nem véletlen, hogy az ökológiai eszmék egyik legfőbb céltáblájává pont az olyan nyugati, dialektikus gondolkodást meghatározó ellentétek kerültek, mint kultúra és természet, mesterséges és természetes, barbár és civilizált vagy épp férfi és nő (Plumwood 1993: 42). Az interdiszciplinaritásra törekvés, a természeti katasztrófák humán egészségre gyakorolt káros hatásainak fokozódása és nyilvánvalóvá válása megkerülhetlenné tette a „zöld” olvasatokat és ügyeket a humán és társadalomtudományokban is. A környezeti fordulatot nem egy paradigmaváltás okozta, tehát hanem a környezetvédelem egyre sürgetőbb és kiterjedtebb ügye.

Ez a zöld fordulat azonban a neoliberais akadémiától nem idegen módon a nyugati országok szerzőinél jelent meg elsőként, ezen belül is főleg az angolszászoknál. Beszédes, hogy az első ökokritikai társaság (ASLE – Association for the Study of Literature and Environment) az USA-ban alakult, az első témának dedikált folyóirat (ISLE – *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*) pedig Nagy-Britanniában jelent meg. Az ökokritikai írások ennek megfelelően rendre a centrumországok kultúráját helyezték a fókuszba eleinte. Az európai ökokritikai folyóirat, az *Ecozon@* alapításakor, 2010-ben a szerkesztők célul tűzték ki, hogy teret adjanak a kimondottan nem angolszász fókuszú európai ökokritika heterogenitásának (Bellarsi 2010: 129). Az eltelt több mint tizenöt év archívumát böngészve azonban szembetűnő, hogy míg a skandináv és mediterrán irodalmat és kultúrát feltérképező ökokritikai elemzések szép számmal kaptak helyet a folyóiratban, az egykori

vasfüggöny keleti oldalán húzódó országokhoz köthető írások szinte teljesen hiányoznak. Ebbe a lapszámba épp ezért több olyan szöveg is bekerült, amely a zöld gondolkodásban központi szerepet betöltő lokalitás szerepére is reflektál, vagyis a hazai műzeumi gyakorlatokat, hazai atomenergia-ipart vagy épp magyar települések humán környezet tudományi vizsgálatát mutatja be.

A nem emberi környezet témájának fontossága az ökoszisztémák romlásának mértékével arányosan növekszik. Az elmúlt bő harminc évben nyilvánvalóvá vált, hogy az elnyomás és kizsákmányolás logikája azonos, legyen szó faji, nemi, etnikai hovatartozáson alapuló dominanciáról vagy épp emberi és nem emberi természet viszonyrendszeréről. A feminista, posztkoloniális és ökológiailag progresszív elméleteknek ebben az értelemben közös eredője van, egy töről fakadnak. A bináris oppozíciók ellentétpárjait tovább próbálják bontani az assemblage-okat, hálózatokat, kölcsönös összefüggéseket és közös anyagiságot tételező posztumán elméletek. Az ágenciát emberről állatra, gépre, intézményre, pontosabban ezek viszonyrendszereire kiterjesztő koncepciók, talán a mesterséges intelligencia nyilvánosságát domináló aktualitásától nem függetlenül, ebben a lapszámban is kiemelkedő szerephez jutnak.

A válság és a rá adott és adható válaszok megközelítésekor a nem nyugati, nem fehér, nem domináns társadalmi csoportok és régiók (pl. észak-amerikai őslakosok vagy épp Kelet-Magyarország) kerültek fókuszba számos szövegben.

Nagy Laczkó Balázs a kulturális antropológia szemszögéből vizsgálja a fák emlékező és identitásban betöltött szerepét, a fennmaradásukat célzó és az esetleges elvesztésüket kísérő gyakorlatokat. Terepmunkája során Békés vármegye településein a városvezetési szakemberekkel és civilekkel interjúzik, hogy megismerje a helyiek és a fák kapcsolatát. Azáltal, hogy a fákat és a helyiek hozzájuk fűződő viszonyát helyezi a középpontba, a lokális identitás olyan fontos és az ökológiai válság korában egyre nagyobb jelentőséggel bíró tényezővel foglalkozik, amelyet a turizmus és marketing helyi értékeket kommodifikáló megközelítései rendre figyelmen kívül hagynak.

Egres Dorottya is egy sok tekintetben mellőzött témához nyúl, amikor az energia társadalmi dimenzióinak diszkurzív hiányát és annak okait vizsgálja a magyar társadalomban. Az energiakommunikáció diszciplínája mentén érvel amellett, hogy a mára zöld és fenntartható energiának nyilvánított nukleáris energia használata ma Magyarországon nem fogalmazódik meg társadalmi kérdésként, helyette elkerülhetetlennek és értéksemlegesnek tételeződik. Ehelyett ahogy írásában feltárja, a társadalom kizárására irányuló gyakorlatokat lehet detektálni intézményi és politikai szinten.

Több írás foglalkozik a művészet, a művészeti aktivizmus, a kutatásalapú művészet és dizájn szerepével a kiút keresésben, valamint a kulturális intézmények szervező és teret biztosító feladataival ennek kapcsán.

Hajnal Márton a jelenleg domináns műzeumi tárgyszemlélet alternatíváját javasolja, ami a tárgyakra nem statikus és lezárt egységekként tekint, hanem azokat folyamatos változásban lévő, társadalmi és ökológiai rendszerek hálózatában megképződő és létező, politemporális, heterogén kompozíciókként kezeli. A Bruno Latour és Fiona Cameron munkásságából kiinduló írás olyan példákat is ismertet, amelyek a

múzeumok működése kapcsán a 2010-es évektől felélénkülő zöld diskurzusok hozadékait a gyakorlatba is átültetik. Így olyan kiállítások születhetnek, amelyek egy látzólag statikus tárgy folyamatos változását is megmutatják, ahogyan azokat a nem emberi aktorokat is, amelyek minden tárgy létrehozásában közreműködnek, ennek eredményeképp pedig szakítanak a múzeumokat és műtárgyakat meghatározó objektum–szubjektum dualizmussal is.

Latour a kiindulópontja Schneider Ákos designelméleti esszéjének is, amely az anyagi és posztantropocentrikus fordulatot helyezi a középpontba. Ez a felfogás kitágítja a design fenomenológiai-episztemológiai spektrumát, és megnyitja az utat a megosztott ágencián és anyagi hibriditáson alapuló ontologikus tervezéshez, illetve a több-mint-emberi design gyakorlatához. Utóbbiak elvetik az ember mint alkotó és az általa megmunkált tárgy kettősségének alapvetését a designban, és a relációs szemléletet helyezik előtérbe. Ennek értelmében az anyagi világ átstrukturálása kap hangsúlyt, szemben az esztétikai funkció elsődleges jelentőségét hirdető hagyományos designfelfogással.

Ágencia, hibriditás és a strukturális binarítások felszámolása rendre fókuszba kerülnek a hagyományosabb kultúrakutatásból kiinduló és ökokritikával foglalkozó szövegekben is. Rákai Orsolya tanulmánya például azt vizsgálja, hogy az olyan, antropológiailag egymással szemben álló keretek, mint a nyugati dominancia és a keleti transzcendentalitás, hogyan befolyásolják a különböző kultúrák antropocentrikus elképzeléseinek emberképét. Hayao Miyazaki, akinek művei a kettő metszéspontjában állnak, leszámol a mi és az ők morális szembeállítására épülő metanarratívával, ami fenntarthatatlan az ökológiai válság korában. Ambivalens karakterei, komplexitást nem elhárítani akaró, hanem ünneplő történetei nem dichotóm narratívák, amelyekben a marginalizáltak létét nem elég pusztán felismerni, hanem tapasztalataikat és nézőpontjaikat el kell ismerni és figyelembe venni.

Hódosy Annamária Miyazaki műveinél szokatlanabb tárgyat választ a vizsgálódásaihoz, amikor az ökokritika szemüvegén keresztül a kultikus televíziós sorozat, a *Star Trek* fejlődési ívét rajzolja meg. Igaz, ahogy Sharona Ben-Tov (1995: 2) megfogalmazza, a sci-fi nem más, mint a természetről és annak uralásáról szőtt álom, ráadásul elsősorban amerikai álom. A szöveg a humánökológia olyan koncepcióit hívja segítségül az értelmezéshez, mint a Kuznets-görbe vagy a Jevons-paradoxon, azt állítja, hogy a sorozat eredeti szériájára jellemző technooptimizmust a 2017-es újraindulása óta, tükrözve a korszellemet, technoszkepszis és ökológiai progresszivitás váltotta fel.

Hozzá hasonlóan a lapszámot záró szövegemben én is az ökomozival foglalkozom, a Földtől messze keringő űrhajók helyett azonban a lokalitás környezeti diskurzusokat meghatározó problémáját járom körül két kortárs európai animációs film vizsgálatán keresztül. Bár kapitalizmuskritikájuk és posztkolonialista reflektáltságuk összeköti őket, a hazai alkotás azzal, hogy lemond egy lokális narratíva megfogalmazásáról, és az ökoindian sztereotípiájához nyúl, szükségszerűen univerzalizálónak hat. A helyi, Kelet-Közép-Európához köthető ökológiai üzenet megfogalmazásának elmaradása rendszerszintű társadalmi összefüggésekre mutat rá.

A társadalmi és ökológiai rendszerek kölcsönös meghatározottsága, a kogníciókat kondicionáló és azt gyakran segítő, de egyúttal korlátozó és torzító binaritások elvetése és a helyükbe lépő komplexitás fel- és elismerése olyan üzenetek, amelyek összekötik a lapszám szövegeit. Emellett az ágencia újragondolásának szükségessége is felvetődik egyfelől a hagyományosan nem cselekvőképesnek tekintett biológiai vagy épp technológiai entitások kapcsán, másfelől a relationalitással összefonódva, a viszonyulásokban megképződő aktorokkal összefüggésben. A következőkben közölt írások ebben a fogalmi mátrixban tesznek kísérletet kortárs kulturális és társadalmi intézményeink, gyakorlataink és valóságunk ökológiai szempontú megértésére és nem ritkán ökocentrikus alternatívák kijelölésére.

A szerkesztésben nyújtott segítséget köszönöm Hermann Veronikának, Klima Gábornak, Orbán Krisztinának és a *Replika* szerkesztőségének.

Hivatkozott irodalom

- Bellarsi, Franca (2010): European Ecocriticism: Negotiating the Challenges of Fragmentation? *Ecozon@* 1(1): 126–131. DOI: <https://doi.org/10.37536/ecozona.2010.1.1.330>
- Ben-Tov, Sharona (1995): *The Artificial Paradise: Science Fiction and America*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Bergthaller, Hannes (2013): What is Ecocriticism? *EASLCE (European Association for the Study of Literature, Culture and Environment)*. Interneten: <http://www.easlce.eu/about-us/what-is-ecocriticism/> (letöltve: 2025. 10. 24.).
- Buell, Lawrence (2005): *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Heise, Ursula (2006): The Hitchhiker's Guide to Ecocriticism. *PMLA* 121(2): 503–516. Interneten: <http://www.jstor.org/stable/25486328>
- Plumwood, Val (1993): *Feminism and the Mastery of Nature*. London: Routledge.
- Soper, Kate (1995): *What is Nature?* Oxford: Blackwell Publishing.